

Queer kultúra és művészet a párizsi Pompidou Központ gyűjteményeiben

Nicolas Liucci-Goutnikov (sous la dir.): Over the Rainbow. Autres histoires de la sexualité dans les collections du Centre Pompidou. Catalogue d'exposition.

Éditions du Centre Pompidou, Paris, 2023. 184 oldal.

A 2023-as pride-hónap alkalmával a Pompidou Központban nyílt, *Over the Rainbow* című kiállítás a 20. századi queer művészetet és kultúrát ünnepelte több mint ötszáz, a múzeum gyűjteményeiben őrzött műalkotás és dokumentum felvonultatásával. A kiállítás és a hozzá készült, gazdagon illusztrált katalógus a normától eltérő szexualitás változatos reprezentációit vizsgálta a művészeti médiumok rendkívül széles skáláján keresztül. A kötet előszavában Laurent Le Bon, a Pompidou Központ elnöke és Xavier Rey, a Musée national d'art moderne igazgatója kifejtik, hogy egyik fontos célkitűzésük már több évtizede, hogy a jelenünkhöz kapcsolódó problematikák mentén „újravolvassák”, új megvilágításokba és kortárs diskurzusokba helyezték a Pompidou Központ anyagát. Így az *elles@centrepompidou* (2009)¹ és a *Global(e) Resistance* (2020)² kiállítások nyomdokaiba lépve, az *Over the Rainbow*-tárlat célkitűzése az volt, hogy bemutassa, a 20. század elejétől kezdve milyen stratégiák mentén alakították a művészek és írók a – foucault-i terminussal élve – „periférikus” szexualitások reprezentációit különböző alkotói praxisokon keresztül (a tömegkultúrától a magas művészetig). A beválogatott művek a magán célra készült alkotásoktól egészen az aktivista mozgalmak bővületében fogantakig terjedtek.

A kötet bevezető tanulmányában Nicolas Liucci-Goutnikov, a kiállítás kurátora, kapcsolódva a legelterjedtebb tudományos megközelítéshez,³ a 19. század végére vezet vissza a szexuális kisebbségek történeteit (hangsúlyosan többes számban használva a szót, valaminek a „története” helyett). A 19. századra, amikor is – ahogy az Foucault emblematiszta művében, *A szexualitás történetében*, illetve annak első kötetében, *A tudás akarásában* is szerepel – megsokszorozódtak a különböző társadalmi és tudományos diskurzusok a homoszexualitásról. E diskurzusok mentén a homoszexuális egyén egy olyan új „fajként” konstruálódott meg, amelyik immár nem volt azonos az előző századok csupán szexuális szokásai által meghatározott szodomitájával, hanem egy sajátos identitást testesített meg. Egy olyan embertípust, amely leírható fizikai és morális jellegzetességei révén. Ezek az attribútumok a századfordulón jelentős hatást gyakoroltak a főbikus töltetű, karikatúrisztikus ábrázolások elterjedésére, amelyek hozzájárultak

¹ Morineau (dir.) 2009.

² Macel–Knock–Ma 2020.

³ Lásd többek között: Chauncey 1994; Lord–Meyer 2013; Spector 2016; Kurimay 2022.

a társadalomban uralkodóvá váló mentális képek rögzüléséhez. Ez tehát a kiállítás kezdőpontja, mind kronológiáját, mind pedig gondolati alapjait illetően. A kiállítás kurátorainak és a kötet szerzőinek ugyanakkor nem az volt a céljuk, hogy a többségi társadalom percepcióit közvetítő reprezentációk változásait kövessék végig a 20. században (annak ellenére, hogy ez is bemutatásra került helyenként, hiszen részét képezi a queer kultúrának). A kiállítás és a katalógus szövegei sokkal inkább azt tematizálják, hogy a nyugati modern és kortárs művészetekben hogyan jelentek meg a szexuális és nemi kisebbségek emancipációs törekvései, amelyek eleinte még a rejtettebb szubkulturális közegekben formálódtak, majd az 1960-as évektől már nagyobb társadalmi nyilvánosságban zajlottak. A művek és tematikus egységek azokra a kölcsönhatásokra igyekeznek rávilágítani, amelyek a művészeti alkotás és az aktivizmus különböző formái között fennálltak.

A katalógus a kiállítás többnyire időrendi sorrendben strukturált, tematikus egységeit követi. Bemutatja az amerikai származású Natalie Clifford Barneynek, az értelmiségi elit divatos alakjait vonzó, leszbikus szalonját a 20. század elején Párizsban: az egyetlen városban, ahol az író nő véleménye szerint mindenki saját kénye-kedve szerint élhetett és fejezhette ki magát. Sorra vesz további művészeket, írókat és kiadványokat, akik és amik formálták a korai 20. század homoerotikus érzékenységét és gazdagították annak vizuális és írott megfogalmazásait: így például Jean Cocteau-t és rajzait, illetve André Gide munkásságát. Bemutatja utóbbi *Corydon* (1920) című könyvét, valamint előbbi *Livre blanc* (1928) című regényét, amelyek a legkorábbi militáns, nyíltan homoszexuális tartalmú könyvek sorában helyezhetők el. Megismerkedhetünk a két világháború közti fotográfia azon szűk szegmensével, amelyben kifejezésre jutottak az azonos nemű vágyak olyan alkotóknál, mint Florence Henri, Germaine Krull vagy George Platt Lynes. A kiállítás és a kiadvány természetesen nem hagyja ki a két világháború közti párizsi éjszakai élet, a *cross dressing* és a nemi ambivalencia olyan izgalmas és ikonikus ábrázolásait és szereplőit, mint a magyar származású fotósnak, Brassainak (Halász Gyula) a *Magic City* bálzóiról készített fotográfiáit, vagy a festőművész Gerda Wegenernek és nemváltó férjének és egyben múzsájának, Einar Wegenernek (Lili Elbe) a közös életútját. Feltűnik a *Querelle de Brest* szerzője, Jean Genet, aztán Kenneth Anger, Tom of Finland és a „bőr-kultúra”, illetve a hetvenes évek aktivizmushoz kötődő videói és illusztrációs munkái, valamint folyóiratai is szerepelnek benne. Megjelennek továbbá a 80-as években az AIDS elleni küzdelemben aktivista szerepet vállaló művészcsoportok és kritikusok, illetve később, a queer elmélet előretörésével olyan különböző művészeti produktumok, amelyek a szexuális másságot a nemek, osztályok, etnikumok interszekciójában vizsgálják.

Az illusztrációkkal gazdagon ellátott katalógus olvasóbarát felépítésű: a kiállítás kurátora, Nicolas Liucci-Goutnikov által jegyzett kezdőtanulmányon kívül néhány oldalas, katalógustételszerű tanulmányokból áll, amelyek többnyire igazodnak a tárlat tematikus egységeihez, és egy-egy művészt, művészek csoportjait, írókat, kritikusokat és konkrét műalkotásokat vagy kiadványokat mutatnak be. Ezeket többnyire külön-külön szerzők, az egyes témák szakértői írták. A könyv

tömör egységekből felépülő struktúrája, akárcsak tördelése, kedvez a kényelmes olvasónak, ami számomra nagyon szimpatikus: a rövidre szabott fejezetek lényegre törőek, nem lankad az olvasó figyelme, amíg végigolvassa őket, a lábjegyzetek pedig közvetlenül a vonatkozó részek mellett, a margón kaptak helyet, így még lapozgatni sem kell a referenciákért. A könyv fejezeteit időnként egy, az egész kiadványon végighúzódnó kronológia szakítja meg: egy szociokulturális idővonal, amely meghatározó eseményeken és műveken keresztül vázolja fel a szexuális kisebbségek egyfajta történetét. Az idővonal a könyv elején a „homoszexuális” szó 1868-as megszületésével kezdődik – a kifejezést Kertbeny Károly magyar író használta legelőször (németül) – és Élisabeth Lebovici *Ce que le sida m'a fait. Art et activisme à la fin du XXe siècle* [Amit az AIDS tett velem. Művészet és aktivizmus a 20. század végén] című könyvének 2017-es megjelenésével zárul.

A kiállítás és a kiadvány is szinte teljes egészében a francia kultúrára fókuszál, időnként azonban, egy-egy kitekintést tesz az amerikai fejleményekre. A francia kultúra dominanciája ugyanakkor nem jelenti azt, hogy kizárólag francia alkotókról lenne szó. A kötet rávilágít arra, hogy a francia LMBTQ+ reprezentációkat milyen nagymértékben meghatározták a Párizsban működő külföldi művészek és írók. Jóllehet a külföldi művészek között több magyar alkotóval is számolni lehetne, közülük a kiállítás és a katalógus csak Brassai fotóival foglalkozik részletesebben. Egy-egy ponton azonban megjelennek más magyar származású művészek is.

A kiállítás magyar szempontból különösen izgalmasan indult. Közvetlenül a bejáratnál az első kiállított műtárgy Vadász Miklós kevésbé ismert címlap-illusztrációja volt, amelyet a *L'Assiette au Beurre* francia élclap egyik, a *Les p'tits jeun' hommes* címet viselő 1909-es különszámába rajzolt, és amely a város meleg közösségét figurázta ki. A magyar művész grafikája további három századfordulós címlappal együtt volt itt kiállítva, és ezek mind a homoszexuálisok karikatürisztikus, a korszakban uralkodó sztereotípiákat tükröző ábrázolásai. A kiállítás e nyitánya izgalmas képet ad a századfordulón elterjedt, meglehetősen egysíkú reprezentációkról, melyek középpontjában az elnőiesedett férfi és az elférfiasodott nő alakja állt. A katalógusba azonban nem került be minden, ami a kiállításon szerepelt, így a tárlatnak ez a rövid nyitószekciója sem. A könyvben csak a kronológiában, az 1928-as évnél említik a magyar származású avantgárd festő, szobrász és grafikus Anton Prinnert (1902–1983), amikor a művész Párizsba emigrált. Az eredetileg Anna névre keresztelt művész itt Antonra változtatta a nevét és férfiként élt és alkotott tovább. A kötet szerzői és a kiállítás kurátorai a kevésbé ismert Prinnert bemutathatták volna részletesebben is, például a tárlaton és a katalógusban is hangsúlyos helyet kapó „prototranszsznemű”⁴ művészpáros Claude Cahun, született Lucy Renée Mathilde Schwob és Marcel Moore, született Suzanne Malherbe kontextusában. Szintén bekerülhetett volna a kiállításra az 1920-as évek elején Párizsba emigrált Vértes Marcell (franciásan Marcel Vertès), akinek életművében több ponton találkozunk a szexuális másság ábrázolásával

⁴ Vö. Reznick 2022.

(például: *Dancing* [1925] vagy *Dames seules* [1932] litográfia-sorozatok stb.). Felesleges azonban ilyen mulasztásokat számon kérni, hiszen számos tényező befolyásolhatta a kurátorok és szerzők döntéseit, és nem is lehet elvárás az, hogy mindent magába foglaljon egy kiállítás és a kapcsolódó katalógus: ez esetben nem volt kiemelt cél a teljességre törekvés.

A könyv *Exposer la différence* [Kiállítani a másságot] című, kritikus hangú zárótanulmányában Damien Delille fejt fel a franciaországi LMBTQ+ tematikájú kiállítások történetét, kezdve a Pompidou 1995-ös tárlatával, *Féminimasculin. Le sexe de l'art* [Feminimaszkulin. A művészet neme]⁵ és az ezt követő években megfogalmazott különböző elméleti reflexiókkal. Bár a Didier Éribon szervezte konferencia a Pompidouban 1997-ben hangot adott francia területen is a gender és queer tanulmányoknak, képzőművészeti vetületekkel nem foglalkozott.⁶ Ellentétben egy ugyanekkor, az Europride alkalmából, szintén részben a Pompidouban helyet kapó, Patrick Mauriès által szervezett, beszélgetésekkel kísért konferenciával, ahol már összefüggésbe helyezték a képzőművészetet, az irodalmat és a szexuális másság társadalmi megélésének kérdéseit.⁷ Jóllehet ebben az időben az Egyesült Államokban már zajlott az amerikai identitáspolitikáknak a dekonstruálása, a 95-ös párizsi kiállítás a szexualitás és társadalmi nem kérdéseit még az egyes művekben ábrázolt vagy felsejlő szexualitásra redukálta. Ellentétben az angolszász országokban végbemenő folyamatokkal, a szexuális emancipáció különböző aspektusai nem voltak igazán tematizálva a francia művészeti múzeumokban: leginkább monografikus kiállítások születtek olyan queer alkotókról, akik saját területükön ilyen vagy olyan módon újítoák voltak. Delille itt többek között a Pompidou 2003-ban rendezett Jean Cocteau-kiállítását,⁸ valamint a Jeu de Paume 2011-es Claude Cahun-kiállítását említi példaként.⁹ Az 1990-es évektől megjelentek az AIDS-járványra reflektáló kiállítások mind az Egyesült Államokban, mind pedig Európában. Franciaországban e kapcsán három kiállítás említhető 1993-ból és 1994-ből: *Images pour vivre. Des créateurs contre le sida* [Képek az életért. Alkotók az AIDS ellen] (Párizs, Espace Donguy); *Images pour la lutte contre le sida* [Képek az AIDS elleni küzdelemért] (Párizs, Centre Pompidou); *L'Hiver de l'amour* [A szerelem tele] (Párizs, ARC, Musée d'art moderne de la Ville de Paris).¹⁰ A 2000-es évektől a kiállítási koncepciók vezérfonalaiként megjelentek a homoerotika kérdései: annak a vizsgálata, ahogy művészek megkérdőjelezték a maskulinitás uralkodó, heteronormatív formáit, jóllehet a leszbikus vagy transz nézőpontok itt jellemzően háttérbe szorultak. Delille erre a párizsi Musée d'Orsay 2013-as kiállítását hozza példának: *Masculin / Masculin. L'homme nu dans l'art de 1800 à nos jours* [Maszkulin / maszkulin. A meztelen

⁵ Bernadac–Marcadé (dir.) 1995.

⁶ Éribon (éd.) 1997.

⁷ Mauriès (dir.) 1998.

⁸ Païni–Nemer–Loth (éds) 2003.

⁹ Leperlier 2011.

¹⁰ Ughetto (dir.) 1993; Parent et al. 1994.

férfi a művészetben 1800-tól napjainkig].¹¹ Itt a kurátorok a férfi aktbrázolások újraolvasására vállalkoztak, anélkül, hogy a szexualitás privát vagy nyilvános megélése komplexitásának a problémájára is reflektáltak volna. Zárásként Delille néhány további kiállítást említ a 2010-es évekből: olyanokat, amelyeken egy tágan értelmezett LMBTQ+ anyagi és vizuális kultúra látszik megmutatkozni, kezdve például a 2016-os *Mauvais genre. Les travestis à travers un siècle de photographie amateur* [Téves nem. Transzvesztiták egy évszázad amatőr fotográfiájában]¹² kiállítással (Párizs, Galerie du jour), vagy a zine-kiadványokra¹³ és magazinokra fókuszáló 2017-es *Queer zines* kiállítással (Párizs, Galerie Arts Factory).¹⁴

E kiállítások sorába illeszkedik a 2023-as *Over the Rainbow*-tárlat is, amely bár koncepcióját tekintve nem mondható radikálisan újítónak, mégis gondolatébresztő és inspiráló. A kiállításához készült gyönyörű tervezésű katalógus izgalmas olvasmány akár laikusoknak is, ugyanakkor gazdag jegyzetanyaga és széles tartalmi spektruma révén hasznos kézikönyv lehet számos szakterület képviselőinek: gender-kutatóktól, történészeken át irodalmárokgig.

Tóth Márton

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aarons, Philip – Bronson, AA (dir.) 2008, 2014: *Queer Zines*. Cat. expo. Vol. 1–2. Printed Matter Inc., New York.
- Bernadac, Marie-Laure – Marcadé, Bernard (dir.) 1995: *Féminimasculin. Le sexe de l'art*. Cat. expo. Centre Pompidou – Gallimard – Electra, Paris.
- Chauncey, George 1994: *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890–1940*. Basic Books, New York.
- Cogeval, Guy et al. 2013: *Masculin / Masculin. L'homme nu dans l'art de 1800 à nos jours*. Cat. expo. Musée d'Orsay, Paris.
- Éribon, Didier (ed.) 1997: *Les Études gay et lesbiennes*. Centre Pompidou, Paris.
- Kurimay Anita 2022: *Meleg Budapest 1873–1961*. Park, Budapest.
- Leperlier, François 2011: *Claude Cabun*. Cat. expo. Hazan – Jeu de Paume, Paris.
- Lifshitz, Sébastien 2016: *Mauvais genre. Les travestis à travers un siècle de photographie amateur*. Cat. expo. Textuel, Paris.
- Lord, Catherine – Meyer, Richard 2013: *Art & Queer Culture*. Phaidon Press, London.
- Macel, Christine – Knock, Alicia – Ma, Yung 2020: *Global(e) Resistance*. Cat. expo. Centre Pompidou, Paris.

¹¹ Cogeval et al. 2013.

¹² Lifshitz 2016.

¹³ Kis példányszámú, gyakran fénymásolással sokszorosított, nem profitorientált füzetek, amelyeket jellemzően maguk a szerzők adnak közre. A műfaj különösen alkalmas a cenzúramentes képi és textuális önkifejezésre és a szubkulturális, illetve identitás kérdések tematizálására.

¹⁴ Aarons–Bronson (dir.) I–II. 2008, 2014. A kiállítást 2017-ben mutatták be Párizsban.

- Mauriès, Patrick (dir.) 1998: *Les Gays Savoirs*. Gallimard – Le Promeneur – Centre Pompidou, Paris.
- Morineau, Camille (dir.) 2009: *Elles@centrepompidou: Artistes femmes dans la collection du Musée national d'art moderne. Centre de création industrielle*. Cat. expo. Centre Pompidou, Paris.
- Païni, Dominique – Nemer, François – Loth, Valérie (éds.) 2003: *Jean Cocteau. Sur le fil du siècle*. Cat. expo. Centre Pompidou, Paris.
- Parent, Béatrice 1994: *L'Hiver de l'amour*. Cat. expo. ARC – Musée d'art moderne de la Ville de Paris, Paris.
- Reznick, Jordan 2022: Through the Guillotine Mirror: Claude Cahun's Theory of Trans against the Void. *Art Journal* (81.) 3. 53–69. <https://doi.org/10.1080/00043249.2022.2110440>
- Spector, Scott 2016: *Violent Sensations: Sex, Crime, and Utopia in Vienna and Berlin, 1860–1914*. University of Chicago Press, Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226196817.001.0001>
- Ughetto, Bruno (dir.) 1993: *Images pour la lutte contre le sida*. Cat. expo. Artish, Paris.